

*Pročelje Zagrebačke katedrale, 1877.*



Vladimir Peter Goss

Vjekoslav Jukić

Zagreb

## KAPITEL IZ ZAGREBAČKE KATEDRALE OKO 1200. – JEDINSTVENI SVJEDOK KULTURNIH PROMJENA

UDK: 73.033.4.(497.5 Zagreb)

*Rukopis primljen za tisak 04. 03. 2015.*

*Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća, 2015. br. 1-2*

*Izvorni znanstveni članak*

*Original scientific paper*

Ovaj rad bavi se kapitelom s ptičjim glavama iz Hrvatskog povijesnog muzeja koji se na temelju gotovo identičnog kapitela iz kraljevskog dvora u Esztergomu može datirati oko 1200. Kapitel je jedinstveni svjedok velike kulturne promjene koja se desila u južnoj Panoniji tijekom prve polovice 13. st., posebice "mini-renaissance" Hercega Kolomana i Biskupa Sjepana II. Romanička je skulptura kontinentalne Hrvatske u 12. stoljeću niz nepovezanih radova, odraz tvrde i divlje šumske i močvarne zemlje, u koju oko 1200. visoka kultura ugarske kraljevske domene ulazi na velika vrata, kako to pokazuju i spomenici Gore, Topuskog, Zagreba, Medvedgrada i Čazme. Imajući na umu nizak stupanj očuvanosti materijala, ovaj kapitel ima izvanrednu važnost svjedoka ključne promjene kulturnog pejzaža kontinentalne Hrvatske početkom 13. stoljeća.

*Ključne riječi:* Zagreb, Esztergom, srednjovjekovna skulptura, romanika, južna Panonija, kontinentalna Hrvatska

Jedan od najintrigantnijih ulomaka u Hrvatskom povijesnom muzeju jest kapitel sa životinjskim glavicama, datiran oko 1200. godine, koji je najvjerojatnije pripadao romaničkoj katedrali u Zagrebu.



*Kapitel sa životinjskim glavicama iz romaničke katedrale u Zagrebu (Hrvatski povijesni muzej)*

Kapitel je koncipiran u tri sloja. U najdonjem se sloju kružni oblik stupa postupno pretvara u četvrtasti oblik glave kapitela. Ukrašen je nizom širokih paralelnih traka koje omeđuju tordirane stupiće u središtu svake strane kapitela. Ove trake u središnjoj zoni kapitela prelaze u drugi plan i zavlaze se ispod bujnih girlandi koje naglašavaju središnju zonu kapitela čiji su uglovi dekorirani životinjskim glavama (vrlo vjerojatno pticama, moguće orlovima). Glave se na donjoj strani spajaju s vrhovima ukrasnih listića najdonje zone, a svaka životinja u ustima drži po dvije girlande koje se velikim čvorovima spajaju na sredini svake strane kapitela. Čvorovi se igrom svjetla i sjene voluminozno ističu u prostor, pa su sušta suprotnost najdonjem i najgornjem sloju kapitela koji su, unatoč filigranskim ukrasima, ipak vizualno kompaktni i zatvoreni. Kapitel se na vrhu pretvara u debeli impost koji je čvrsto sjeo na životinjske glave. Upravo taj sukob svjetla i sjene, otvorenih i zatvorenih slojeva kapitela, statičnih elemenata i onih kojima zrak slobodno struji pokazuje veliku vještinu njegove izrade.

Najvažniji projekt srednjovjekovne kontinentalne Hrvatske svakako je izgradnja zagrebačke katedrale. No, iako najznačajniji, ovo je ujedno i najmisteriozniji projekt. Malo je toga poznato iz njezine povijesti u 12. stoljeću, a situacija nije puno bolja ni po pitanju prvih desetljeća 13. stoljeća. Ono s čim raspolažemo jest podatak da je romanička zagrebačka katedrala posvećena 1217. godine, da bi tijekom tatarske provale 1242. godine bila ozbiljno oštećena, ako ne i potpuno uništena. Od predtatarske katedrale sačuvala su se samo četiri ulomka skulpture.<sup>1</sup> Dva ulomka danas se nalaze u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu (pilastar ukrašen stiliziranim palmetama i spomenuti kapitel sa životinjskim glavama u uglovima), a druga dva ulomka – reljef sv. Pavla i jedan popri-

<sup>1</sup> Goss, Vladimir Peter ur., *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, katalog izložbe (Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2007.), *passim*. Ovi su ulomci objedinjeni unutar izložbe *Stotinu kamenčića izgubljenog raja* koja se održala 2007. godine u Arheološkom muzeju u Zagrebu gdje su nakon dosta godina prezentirani široj javnosti i prvi put postavljeni jedan uz drugi.

lično uništeni kapitel, danas se čuvaju u Dijecezanskom muzeju Zagrebačke nadbiskupije.<sup>2</sup>

Kako kapitel sa životinjskim glavama Josip Brunšmid ne navodi u svom pregledu, može se oprezno zaključiti da je u Narodni muzej stigao tek nakon 1912. godine, bez obzira na to što je u literaturu ušao kao kapitel koji je Ferdinand Kulmer 1911. godine darovao Narodnom muzeju u Zagrebu. Kako je Kulmer bio vlasnik Medvedgrada i Šestina, odmah je pretpostavljeno da je kapitel došao s Medvedgrada.<sup>3</sup> Već je Drago Miletić odbacio mogućnost da se radi o kapitelu s Medvedgrada, što je djelomično prihvaćeno i u katalogu izložbe *Sveti trag*, gdje ga se objavljuje kao medvedgradski kapitel, iako je ta provenijencija ipak stavljena pod upitnik.<sup>4</sup> Tako ga bilježe i Mirko Valentić i Lada Prister u pregledu kamenih spomenika Hrvatskog povijesnog muzeja, a mađarski znanstvenik Tibor Rostas bio je prvi koji naznačuje da je kapitel možda dio stare zagrebačke katedrale.<sup>5</sup>

Prvo pitanje s kojim se ozbiljno treba pozabaviti jest pitanje datacije kapitela. Bez obzira na to što je kapitel s motivom životinjskih glava u uglovima relativno učestala romanička pojava i unatoč velikim oštećenjima zagrebačkoga kapitela, njegovu precizniju dataciju može poduprijeti sačuvani komparativni materijal. Gotovo identičan kapitel uzidan je u dvor u Esztergomu.<sup>6</sup> Ovaj "brat blizanac"



*Reljef s prikazom svetog Pavla iz katedrale u Zagrebu (Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije)*

<sup>2</sup> Deanović, Ana et al., *Zagrebačka katedrala* (Zagreb: Globus and Kršćanska sadašnjost, 1988.), 21; Goss ur., *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, 109. Prema literaturi, kapitel iz Dijecezanskog muzeja svakako je dio stare katedrale.

<sup>3</sup> Lukšić, Tugomir i Reberski, Ivanka, ur., *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije* (Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, Institut za povijest umjetnosti, Zagrebačka nadbiskupija, 1994.), 165. Kapitel kao medvedgradski navodi i Anđela Horvat.

<sup>4</sup> Miletić, Drago i Valjato-Fabris, Marina, *Kapela Sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu* (Zagreb, 1987.), 22-25; Lukšić i Reberski, *Sveti trag*..., 165.

<sup>5</sup> Valentić, Mirko i Prister, Lada, *Zbirka kamenih spomenika*, katalog muzejskih zbirki (Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2002.), 48.

<sup>6</sup> Marosi, Ernő, *Die Anfänge der Gotik in Ungarn* (Akadémiai Kiadó, Budimpešta, 1984.), 302; Goss, Vladi-



*Kapitel sa životinjskim glavicama iz Esztergoma*

zagrebačkog kapitela<sup>7</sup> ima sačuvane brojne detalje identične onima zagrebačkog kapitela poput tordiranog štapa u sredini kapitela te životinjskih glava sa girlandama.

Zahvaljujući esztergomskom kapitelu, i sami detalji zagrebačkog kapitela bolje dolaze do izražaja. Na mađarskom primjeru može se uočiti velika pedantnost u izradi detalja, pa je svaka žila na listićima jasno vidljiva, a urezani su i detalji na životinjskim licima poput očiju ili nosnica. Zbog toga valja naglasiti kako su oba kapitela "blizanca" ne samo ulomci visoke kvalitete već i skladni proizvodi kraljevske radionice. Osim kapitela "blizanca", treba upozoriti i na vegetabilne kapitule iz Esztergoma na kojima su uočljivi detalji slični onima na figuralnim kapitelima, koji su također proizvod iste radionice, ali i na sličnosti s nekim drugim skulpturalnim ostvarenjima kao što su npr. vegetabilni kapiteli iz Pilisszentkeresztu. S obzirom na dataciju mađarskih ulomaka, ali i na arhivske podatke, ovaj materijal, uključivo s kapitelom iz Zagreba, može se datirati oko 1200. godine, a na tom tragu je, uostalom, i novija literatura koja se bavi zagrebačkim kapitelom.<sup>8</sup> Ulomak kapitela iz Óbude također je dio iste skupine.<sup>9</sup>

---

mir Peter i Jukić, Vjekoslav, "Medvedgrad – Ocsa – Spiš, Some Stylistic Consideration", *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 34, 296; Goss, Vladimir Peter, *Četiri stoljeća europske umjetnosti 800. – 1200., pogled s jugoistoka* (Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.), 190. Ovaj kapitel je in situ i vidljive su samo dvije životinjske glave, ali je po svim detaljima identičan (ili gotovo identičan) zagrebačkom kapitelu.

<sup>7</sup> Goss, *Četiri stoljeća...*, 190-191.

<sup>8</sup> Goss, *Četiri stoljeća...*, 190-191.

<sup>9</sup> Takács, Imre ur., *Pannonia Regia*, katalog izložbe (Magyar Nemzeti Galéria, Budimpešta, 1994.), 110.

Svi navedeni primjeri čine dataciju, ali i provenijenciju zagrebačkog kapitela izvješnom. Ostatak navedene skupine jesu također kvalitetni kasnoromanički/ranogotički radovi, karakteristični za ugarski dvor i radionice diljem kraljevstva koje su s dvorom povezane, a karakteriziraju ih čvrsta struktura i dekorativni elementi kasne romanike sjedinjeni s novim tendencijama koje se ponajprije očituju u opreznom realizmu rane gotike.

U svjetlu navedenoga, kapitel nije samo ulomak arhitektonske plastike već i pokazatelj važne prekretnice. On je svjedok kulturnih promjena pokrenutih gradnjom katedrale u Esztergomu od strane kralja Bele III. i nadbiskupa Hioba (Joba), kojom se uvodi novi "tranzicijski stil" u drugoj polovici 12. stoljeća, a 1190. grade i prvu ranogotičku crkvu u srednjoj Europi.<sup>10</sup> Veliko gradilište katedrale u Esztergomu postaje poligon stvaranja i širenja umjetnosti dvorske radionice diljem kraljevstva.<sup>11</sup> Ta umjetnost nije više romanika, no nikad u biti ne postaje gotika. Ipak, ona je svježija i fascinantna u svom pridržavanju *geniusa loci*. Nakon trzavica Emerika i Andrije II. na prijelazu 12. u 13. stoljeće, novi, snažniji zamah kulturnog i umjetničkog procvata širi se za vrijeme vladanja Andrije II. (1205. – 1235.) i njegovih sinova kralja Bele IV. (1235. – 1270.) te njegova brata hercega Kolomana (1226. – 1241.). Iako poznat kao rasipnik, Andrija II. (1205. – 1235.) zaslužan je za dovođenje cistercita 1205. godine<sup>12</sup> u Topusko, gdje se u prvoj polovici 13. stoljeća pojavljuje francuska gotika koja tamo dolazi preko Pannonhalme, a naslanja se na nešto raniju potporu Dvora templarima u Gori kada oni grade svoju ranogotičku crkvu. Nakon svog oca, Bela i Koloman pretvaraju južnu Panoniju u predziđe kršćanstva, branu od heretičkih prijetnji s Balkana i, ponajprije, visokociviliziranu uređenu kraljevsku zemlju u kojoj desetak slobodnih kraljevskih gradova ima prvenstveno ulogu pokretanja kotača ekonomskog rasta. Nevjerojatan uspjeh integracije kroz decentralizaciju. Jedan od razloga ovog uspona jest i naseljavanje ruralnih područja panonskog bazena stanovnicima iz sjeverozapadne Europe. Oni, mahom označeni kao "Saksonci", imaju jak i kulturni upliv, prvenstveno jer sa sobom donose forme europske ruralne romanike i seoske prostorne tipologije.<sup>13</sup>

Zajedno sa zagrebačkim biskupom Stjepanom II. (1225. – 1247.), herceg Koloman (1226. – 1241.) zaslužan je za "mini-renesansu" na prostoru južne Panonije, a posebno njezina jugozapadnog dijela, u anticima poznatog kao *Pannonia Savia* s ključnim spomenicima – Zagrebom, Medvedgradom i Čazmom.

Prostor kontinentalne Hrvatske polako prestaje biti bijela točka na kulturnoj mapi Europe. No, kapitel iz katedrale je jedan, ako ne i jedini među svjetionicima spomenute velike kulturne promjene u jugozapadnom dijelu južne Panonije (*Pannonia Savia*) koji najavljuje da spomenuti prostor prestaje biti zanemariv u svijetu zapadnoeuropske civi-

<sup>10</sup> Kontler, László, *Povijest Mađarske* (Zagreb: Srednja Europa, 2007.), 79.

<sup>11</sup> Goss, Vladimir Peter, "The Battle of Cathedrals: or how Zagreb almost Became an Archbishopric in the 13<sup>th</sup> century", u: *Medioevo: L'Europa delle Cattedrali* (Parma, Electa, 2007.), 146; Marosi, Ernő, *Die Anfänge der Gotik...*, 78-89.

<sup>12</sup> Smičiklas, Tadija (ed). *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Vol. III* (Zagreb: HAZU, 1905.), 54-55, document 49.

<sup>13</sup> Dujmović, Danko i Jukić, Vjekoslav, "The 'Koloman Renaissance' in North Western Croatia – An Unfinished Project", *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 37, 171-182.



"Kamen iz Belca"

lizacije. To je važan korak u definiranju novog kulturnog krajolika Zemalja krune sv. Stjepana.

Pojam "kulturni krajolik" označava kompletno ljudsko djelovanje tj. njegovu nazočnost na određenom prostoru, uključujući graditeljstvo, urbanizaciju, ali i bilo kakve druge utjecaje na prirodni okoliš. Kao takav on je definiran i u službenoj kulturnoj politici Republike Hrvatske kao nepokretno kulturno dobro.<sup>14</sup> Put do njegova potpunog ocrtavanja (u pogledu mjesta, vremena ili skupine) nije niti lak, a još manje jednostavan. No, svako novo otkriće i spoznaja pridonose boljem shvaćanju pojma "kulturni krajolik". Srednjovjekovna figuralna skulptura koja se sačuvala u kontinentalnoj Hrvatskoj, iako je samo mali dio ovog pojma, ipak pridonosi njegovom boljem razumijevanju i ocrtavanju.<sup>15</sup>

Čak i pojedinačni spomenik, poput našeg kapitela iz zagrebačke katedrale,

može baciti snažno svjetlo na povijest i aktivnosti kraljevskih radionica na prostoru nekadašnje *Pannoniae Saviae*, što, u svjetlu proučavanja kulturnog krajolika Zemalja krune sv. Stjepana, ujedno znači i čvršće prianjanje kontinentalne Hrvatske kulturnim aktivnostima centralnog dijela kraljevstva. Zbog toga je važno povezivanje umjetničke produkcije i kulturnog krajolika, tj. važno je pokušati shvatiti razloge koji su tadašnje ljude poticali na gradnju i ukrašavanje tih građevina. U našem slučaju, čak i s kvalitetnom skulpturom. Patetično ili ne, no shvaćanje kompletnog prostora u kojem smo različitim intervencijama stvorili kulturu, te time pretvorili prirodnu ekologiju u kulturnu ekologiju, nešto je najvažnije što možemo ostaviti budućim generacijama.

Ovo se definitivno odnosi i na romaničku figuralnu skulpturu kontinentalne Hrvatske koja, bez obzira na broj sačuvanih spomenika, ne smije biti zanemarena kao dio srednjovjekovne povijesti ovog prostora. Smatramo kako je temeljito istraživanje romaničke figuralne skulpture kontinentalne Hrvatske neophodni korak naprijed k

<sup>14</sup> Pojam *kulturni krajolik* definiran je kao "vrsta nepokretnog kulturnog dobra koje sadržava povijesno karakteristične strukture što svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru, a predstavljaju zajedničko djelo čovjeka i prirode, ilustrirajući razvitak zajednice i pripadajućeg teritorija kroz povijest. Republika Hrvatska posjeduje karakteristične tipove kulturnih krajolika, koji su važna sastavnica i nositelj njezina prostornog identiteta." Preuzeto s web-stranice Ministarstva kulture Republike Hrvatske; [Http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7242](http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7242)

<sup>15</sup> O tome svjedoči niz nefiguralnih ostataka, ali i figuralni ostaci koji su bili dio većih cjelina koje se nisu sačuvala do današnjih dana.



*Konzole s ljudskom i demonskom glavom iz Gore*

boljem razumijevanju prostora i vremena, čime on prerasta u potpuno novi sloj kulturnog krajolika srednjovjekovne Hrvatske.

Figuralna kamena skulptura zahtijeva kvalitetan kamen, dobre majstore i puno vremena. To se sve može prevesti kao *figuralna skulptura je jako skupa*. Kamen kontinentalne Hrvatske u velikoj je mjeri sipljivi pješčenjak, izrazito nepogodan za skulpturu. To su zacijelo razlozi zašto corpus figuralne skulpture koji razmatramo često izgleda kao *membra disiecta*, te je individualne spomenike teško grupirati i datirati. Ujedno, autarhičnost i rascjepkanost znače i ovisnost o mjesnim tradicijama, prapovijesti, antiknoj rustikali te, napose, mjesnim osobinama. U toj skulpturi nema "romaničkog humanizma" tj., figuracije koja je doduše stilizirana i podvrgnuta zakonitostima ornamenta i arhitekture, no ipak prepoznatljiva kao ljudska i narativna. Takva se javlja u sredinama koje su otvorene dotoku stranih utjecaja i majstora, a kontinentalna Hrvatska prije 1200. godine to svakako nije. No, prije tog vremena, dakle u 12. stoljeću, stanoviti se "klasicizam" nazire kod *Kamena iz Belca*, vjerojatno na temelju rezidualne mjesne antikle tradicije, ili u dvije romaničke glave iz Gore. Rudinska skulptura, ekspresivna i privlačna onima koji vole iskrenu jednostavnost ruralne sredine, graniči s grotesknim, iako neki ulomci (poput "Curice") odišu naivnim humanizmom. Taj duboki osjećaj divljine ocrtava se i na radovima klesara koji rade za "većeg" naručitelja, na primjer za glogovničke sepulkralce (oko 1200.), iako se i ovdje, primjerice kod prikaza viteza na tronu u podrumu kuće u Gornjoj Glogovnici 61, možda prikaza osnivača reda *Godefroya de Bouillona*, osjeća viša razina humaniteta koja tu skulpturu čini jednim od značajnijih ostvarenja kontinentalne Hrvatske prije početka 13. stoljeća.

Figuracija u kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom 12. stoljeća odraz je divlje i tvrde zemlje kojom vladaju autarhičnost i nedostatak komunikacije, ali koja se polako primiče novom urbanijem izričaju. Teško da je bilo gdje drugdje romanika tako tipično lokalna i tako duboko ogrezla u lokalne tradicije malenih sredina izgubljenih u nepreglednim





*Reljef nazvan "Curica" iz Rudina*

šumama. Što reći o zemlji u kojoj glavni spomenik, njezina jedina katedrala koja se počela graditi na prijelazu 11. u 12. stoljeće, gotovo stotinu godina ostaje takoreći apsolutna nepoznanica? U tom pogledu, figuracija lijepo ocrta teški karakter prirode i ljudi koji su tu prirodu oblikovali.

Kako se ceste probijaju kroz šume i brda, kako naselja rastu i postaju sve dostupnija, kako se komunikacija poboljšava jer dio stanovnika izlazi "iz šume" i odlazi u "veliki bijeli svijet", tako se i skulptura, pa i ona figuralna, počinje polako otvarati vanjskim oblicima. Ovo je vidljivo u dostignućima "mini-renesanse" na prostoru kontinentalne Hrvatske u prvoj polovici 13. stoljeća, kao i u više "humaniziranim" spomenicima Zagreba, Čazme



*Reljef viteza na tronu uzidan u kuću u Gornjoj Glogovnici (Godefroy de Bouillon?)*

i Medvedgrada. Kao što svjedoče fantastična stvorenja s kapitela iz zagrebačke katedrale, njihov tvorac nije odustao od romaničke stilizacije, no, ta je stilizacija sada više regulirana, sistematizirana i lišena ranije neodređenosti. Ovaj korak u "humanizam" također se odražava u puno opuštenijim, prirodnijim i estetski dotjeranijim skulpturama kao što su one s prikazom *Agnus Dei* iz Sv. Ivana Zeline i Našica ili medvjeda iz Varaždina, dok su skulpture lava iz Križa i sv. Pavla iz zagrebačke katedrale na pola puta. Visoka kvaliteta, usporediva s tadašnjim europskim ostvarenjima, dosegla se konačno skulpturama s Medvedgrada, s dva zaglavna kamena iz kapele sv. Stjepana, te kapitelom iz Đakova.

Romanička figuralna skulptura na prostoru kontinentalne Hrvatske do provale Tatara može se okarakterizirati kao vrlo fragmentirana s tek jednim brojnijim sačuvanim ciklusom – Rudinom – pa je o njoj teško govoriti u smislu kvalitete ili njezinih izvora i



*Kapitel s prikazom "Stupoždera", Medvedgrad*



*Kapitel s prikazom "Atlanta", Medvedgrad*

upliva. S druge strane, tih pedeset ulomaka smještenih u kontekst (koji oni u isto vrijeme pomažu ocrtati i definirati) čini sasvim solidnu bazu za proučavanje, ne samo srednjovjekovne kulture ili arhitekture kontinentalne Hrvatske, već načina na koji čovjek vidi sebe u vremenu i prostoru, te kako je vlastitu opstojnost, zajedno sa svim svojim snovima, noćnim morama, čudima i blaženstvima, suočio s prostorom u kojem živi. Ipak, generalno gledajući, čini se da figuralika u romaničkoj skulpturi kontinentalne Hrvatske ide ruku pod ruku s kulturnim krajolikom 12. i 13. stoljeća, dijeleći obilježja tog kulturnog krajolika, no istovremeno pridonoseći njegovom boljem razumijevanju, lebdeći između nekih stranih, ne jako dobro definiranih uzora i mogućnosti koje pruža lokalna tradicija, koju tek treba temeljito istražiti.

Važno je pitanje mijenjaju li se umjetnički stilovi i izričaji postupno ili odjednom. Je li to evolucija ili revolucija? Vjerojatno oboje s nebrojenim mogućnostima između ove dvije krajnosti. Povijest umjetnosti nikada nije bila do kraja sposobna objasniti fenomene poput Giotta, Masaccia, Caravaggia ili slične promjene *ex nihilo*, prouzročene bljeskom pojedinog genija. Kapitel iz zagrebačke katedrale sasvim sigurno nije revolucionarni ulomak u okviru povijesti umjetnosti južne i centralne Europe. On je visokokvalitetni ulomak koji gotovo da se masovno proizvodio. No, njegovo iznenadno pojavljivanje, uzimajući u obzir da predstavlja niz sličnih ostvarenja koja su vjerojatno izgubljena zauvijek, snažan je pokazatelj promjena koje su se počele dešavati oko 1200. godine na prostoru kontinentalne Hrvatske. Zahvaljujući tim promjenama, kontinentalna Hrvatska, kao i čitava južna Panonija, ulazi hrabro u svijet zapadnoeuropske kulture u kojoj ostaje sve do današnjih dana.

## THE CAPITAL FROM ZAGREB CATHEDRAL, CA. 1200 – A UNIQUE WITNESS OF A CULTURAL CHANGE

### *S u m m a r y*

One of the most intriguing pieces in the Museum of Croatian History in Zagreb is a capital with animal heads dated to ca. 1200, most likely from the Romanesque Cathedral of Zagreb. The capital is constructed in three layers. At the lowermost one, the core of the capital transforms itself from a circle into a square. The corners bear animal heads (most likely birds, possibly eagles) sitting on the tips of the leaves decorating the lowermost zone and curving away from the body of the capital. This clash of light and dark, open and closed, fluid and static is what makes the capital a very satisfying work of art.

The most important project in the medieval Continental Croatia was certainly Zagreb Cathedral. Most important, but also until the second half of the 13<sup>th</sup> ct., the most mysterious one. The Romanesque cathedral was dedicated in 1217, and seriously damaged, in 1242 during the Tartar invasion. Count Kulmer, the owner of Medvedgrad and Šestine, donated the capital to the National Museum so it was assumed that the capital came from the Medvedgrad fortress. The Hungarian scholar, Tibor Rostas was the first to state that the capital may have belonged to the Cathedral.

An identical capital is built into one of the walls of a chamber in the royal castle at Esztergom. One must underline that both "twins" are very high quality pieces, harmonious products of a royal workshop. There are analogies also with a number of vegetal capitals from Esztergom sharing detail with the twins, and obviously products of the same workshop, as well as similarities with some other sites, e.g., the vegetal capitals from Pilisszentkereszt. A capital from Óbuda should be added to the group. Given the dating of the Hungarian examples all those works, the capital from Zagreb included, could be dated around 1200 as fine works of the Late Romanesque/Early Gothic art practiced in the Royal Domain, and by the workshops connected to it throughout the Kingdom.

In all those terms the capital assumes an importance out of proportion with its role as a fragment of architectural sculpture. It is a beacon of a cultural change which was instituted by building of the Esztergom Cathedral by King Bela III and Archbishop Hiob, where the new "transitional style" was introduced in the second half of the 12<sup>th</sup> ct. The great building site of Esztergom Cathedral (1190 and later) became the polygon for creating and spreading the art of the Court workshops throughout the Kingdom, an art not any more Romanesque, not yet Gothic, yet fresh and fascinating in its adherence to the *genius loci*. After the conflict between King Emerik and his brother Andrija, this cultural upsurge resumes under the patronage of the latter as he became Andrija II, and his sons Bela IV and Bela's brother, Herceg Koloman. Together with the bishop of Zagreb, Stjepan II,

Herceg Koloman is to be credited with a true "mini-Renaissance" in Southern Pannonia, the key monuments of which are Zagreb, Medvedgrad and Čazma.

The capital in question is one, if not *the* one, among the beacons of this immense cultural change in Southern Pannonia, its southwestern section, *the Pannonia Savia*, in particular – a decisive step in defining the land's new cultural landscape. Thus even an isolated monument may shed an important light on the history and activity of royal workshops in *Pannonia Savia*, which, in terms of the entire cultural picture means a closer adherence to what was happening in the culture of the central lands of the kingdom.

Figural stone sculpture requires good stone, capable masters and a lot of time. Briefly, it is *very expensive*. The stone in Continental Croatia is mostly mealy sandstone, very bad for carving. This is one of the reasons why the examples of Romanesque figure sculpture appear as *membra disiecta*, difficult to classify and date. Autarchy and poor communications mean also depending on local traditions – pre-Historic, Roman, Roman provincial, migration period. In vain would we look for anything like "Romanesque Humanism", i.e., figuration that may be stylized and subject to the rules of ornament and architectural frame, but still recognizable as human and narrative, or even reflecting the humanist approach of classical sculpture. Such needs milieus open to new ideas and foreign masters. And this, Continental Croatia before ca. 1200, is not. The only exceptions are the "classicist" *Stone from Belec*, and the two heads from Gora. The sculpture of Rudina, as expressive and as attractive as it may be to some that like the frank primitivism of rural milieus, verges on nightmarish grotesque although some of its pieces (e.g., the "Little Girl") breath a deeply felt naive humanity. This deep involvement with the wilderness remains even when sculptors work for a respectable foreign patron, such as the Canons of the Holy Sepulcher in Glogovnica. The 12<sup>th</sup> ct. Romanesque figuration in Continental Croatia is an art of a wild, hard land, ruled by autarchy and lack of communications, being slowly led toward civilization. Hardly anywhere else is the Romanesque so typically local and steeped in local tradition of small units of human life lost in endless eternal forests. In all that, figuration very appropriately underlines the hard nature of the land and people that created it.

As the roads cut through the woods and the hills, as the settlements grow bigger and easier to reach, as connections improved, as some of the inhabitants got "out of the woods," and closer to the "big white world", the sculpture, so also the figure one, opens up. This is witnessed by the achievements of the Savian "mini-Renaissance" of the first half of the 13<sup>th</sup> ct. and its more "humanized" monuments of Zagreb, Medvedgrad, and Čazma. As the strange creatures of the capital from Zagreb, modeled on a capital from Esztergom, testify, the artist has not given up Romanesque type of stylization, but it has been regularized, methodized, divested of its earlier randomness.

Romanesque figural sculpture of Continental Croatia before the Tartar could be on one hand seen as a bunch of scattered fragments with only one larger whole – Rudina—about which it is very hard to speak in terms of quality, sources and influences. Yet, in general, it seems that figuration in the Romanesque sculpture of Continental Croatia goes hand in hand with the cultural landscape of the 12<sup>th</sup> and the 13<sup>th</sup> centuries,

Do artistic styles and practices change gradually or suddenly? Evolution or revolution? Probably both, plus innumerable possibilities in between. The art history has never

been fully capable of explaining such phenomena as Giotto, Masaccio, Caravaggio, or similar changes *ex nihilo* perpetrated by a flash of genius of a great individual. Our capital from Zagreb is certainly not a revolutionary piece in terms of art history of South Central Europe; it is a good quality piece of almost mass production. But its sudden appearance, given that it represents a family of like objects that have disappeared, is an incredibly graphic indication of the change under way around 1200.

*Key words:* Zagreb, Esztergom, Medieval sculpture, Romanesque, Southern Pannonia, Continental Croatia

#### Literatura:

Deanović, Ana et al, *Zagrebačka katedrala*, Globus i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.

Dujmović, Danko i Jukić, Vjekoslav, "The 'Koloman Renaissance' in North Western Croatia – An Unfinished Project" u: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 37, Split, 2010., str. 171-182.

Goss, Vladimir Peter, "The Battle of Cathedrals: or how Zagreb almost Became an Archbishopric in the 13<sup>th</sup> century", u: *Medioevo: L'Europa delle Cattedrali*, Parma, Electa, 2007., 146-154.

Goss, Vladimir Peter, ur., *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2007.

Goss, Vladimir Peter, *Četiri stoljeća europske umjetnosti 800. – 1200., pogled s jugoistoka*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.

Goss, Vladimir Peter i Jukić, Vjekoslav, "Medvedgrad – Ócsa – Spiš, Some Stylistic Consideration", u *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 34, Split, 2007., str. 295-308.

Kontler, László, *Povijest Mađarske*, Zagreb: Srednja Europa, 2007.

Lukšić, Tugomir i Reberski, Ivanka, ur., *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije*, katalog izložbe, Muzejsko-galerijski centar, Institut za povijest umjetnosti i Zagrebačka nadbiskupija, Zagreb, 1994.

Marosi, Ernő, *Die Anfänge der Gotik in Ungarn*, Akadémiai Kiadó, Budimpešta, 1984.

Miletić, Drago i Valjato-Fabris, Marina, *Kapela Sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, Zagreb, 1987.

Smičiklas, Tadija ur., *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Vol. III*. Zagreb: HAZU, 1905.

Takács, Imre ur., *Pannonia Regia*, katalog izložbe, Magyar Nemzeti Galéria, Budimpešta, 1994.

Valentić, Mirko i Prister, Lada, *Zbirka kamenih spomenika*, katalog muzejskih zbirki, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2002.